

Kada je splitski časopis za književnost, umjetnost i kulturu »Mogućnosti« u kolovozu 1961. godine objavio fragmente iz partizanskog dnevnika Josipa Smodlake, saznalo se za postojanje toga značajnog dokumenta iz rata i revolucije naroda Jugoslavije. Pa i tada malo je tko od historičara to zapazio. Trebalo je da prođe gotovo jedanaest godina da se konačno objavi dnevnik uglavnom u cjelini.¹

U našoj poslijeratnoj historiografiji o narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji do danas osjećamo nedostatak djela koja bi dokumentirano obradila sve komponente toga vremena. Dok je s jedne strane vojni aspekt dat u nizu značajnih radova, potpuno je izostao ozbiljan rad koji razmatra našu drugu, unutrašnju ili stranu, aktivnost. Još manje imamo ratnih dnevnika ili memoara čiji sadržaj koliko-toliko osjetljava ili makar djelomično objašnjava ono što nedostaje.

Pojavom dnevnika Josipa Smodlake učinjen je značajan korak naprijed. Smodlaka je izabran za vrijeme Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije za člana Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije u svojstvu povjerenika za vanjske poslove, što odgovara funkciji prvog ministra vanjskih poslova nove Jugoslavije. Stoga njegov dnevnik zaslužuje odgovarajuću pažnju historičara, zbog bogatstva saopćenja koje pruža, ali i pažnju šire javnosti zbog zanimljivosti sadržaja i živog jednostavnog načina kako je autor opisivao ono što je vidio ili doživio.

Josip Smodlaka vodio je dnevnik od 12. rujna 1943. do 29. travnja 1945. godine, dakle u vremenu najbogatijem događajima na planu vanjskopolitičke djelatnosti narodnooslobodilačkog pokreta. Polazeći od te konstatacije, treba znati je li pisac dnevnika bio angažiran u najvažnijim vanjskopolitičkim aktivnostima i je li najvažnije događaje prenio u dnevnik dovoljno sadržajno. Prije svega treba reći da je rješavanjem tadašnjega složenog vanjskopolitičkog položaja Jugoslavije lično rukovodio maršal Tito. Time uloga Josipa Smodlake nije bila nikako umanjena. Njegova je aktivnost u prvoj etapi orijentirana više-manje u širem smislu na sredo zemna pitanja Jugoslavije; u drugoj etapi na naporna traženja sporazuma s Ivanom Šubašićem, predsjednikom kraljevske vlade u emigraciji; a u posljednjoj etapi sudjeluje u različitim vanjskopolitičkim aktivnostima, neograničenim regijom ili tematikom.

Dnevnik sadrži saopćenja bogata činjenicama i to čini njegovu posebnu vrijednost. Značenje toga dnevnika za proučavanje historije naše vanjske politike u začetku, također je veliko. U njemu će historičar naći podatke koji ili nisu nigdje zabilježeni ili se o njima nedovoljno znalo. Dnevnik će biti često jedini izvor naših spoznaja o mnogim akcijama u vanjskoj politici toga doba.

Smodlaka je krenuo u partizane u burnim danima kapitulacije Italije, kada je Dalmacija, kroz koju je prolazio, bila u napetom iščekivanju njemačkog napada na obalu i otoke. Iako je tada bio bez formalne funkcije, već je na prvom koraku aktivan. Dva dana po odlasku u partizane, s Komandom splitskog područja u

¹ U uvodu spomenutog fragmenta iz »Mogućnosti« stoji da dnevnik ima 909 stranica rukopisa »pisan iz dana u dan«. Dr Sloven Smodlaka, sin Josipa Smodlake, piše da je izostavio »iz originalnog rukopisa one dijelove koji su bez interesa za javnost, a tiču se privatnog života autora i članova njegove obitelji«.

ime Narodnooslobodilačkog odbora u Splitu, objavljuje proglas u kome je dato priznanje rodoljublju građana i Narodnooslobodilačkoj vojsci, saopćeno da je vlast u rukama Narodnooslobodilačkog odbora i Komande splitskog područja, pozvano građanstvo da pruži punu podršku tim tijelima i Narodnooslobodilačkoj vojsci koja se bori protiv Nijemaca i ustaša, i da očuva red.

Pod pritiskom općeg razvoja događaja, Smodlaka je više od mjesec i po dana bio u pokretu po Dalmaciji. Bilješke iz tog perioda izvršno ilustriraju stanje u tom kraju. Napokon, na Titov poziv, 1. studenog 1943. godine, došao je u Jajce. Utiske o prvom susretu s Titom Smodlaka je prenio u dnevnik, a i objavio nešto kasnije u *Slobodnoj Dalmaciji*. Sklonivši se pred njemačkom ofenzivom na našu obalu, Smodlaka je iz Jajca preko Livna, Podgore i Hvara otputovao na Vis, gdje je prvih dana prosinca saznao da je na Drugom zasjedanju Avnoja izabran za povjerenika za vanjske poslove u Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije. Otada počinje njegova vanjskopolitička aktivnost.

Mnogim specifičnostima našega rata pripada i slučaj povjerenika za vanjske poslove. Uslijed ratnih okolnosti, Nacionalni komitet nije mogao biti stalno na okupu da bi normalno funkcionirao. Smodlaka je bio u poodmaklim godinama i nije mogao da izdrži duže velike fizičke napore, pa je ostao u Dalmaciji. Njegov posao otežan je i time što nije raspolagao ni s najneophodnijim aparatom za normalno obavljanje svoje funkcije. Te okolnosti, a uvelike i to u kojem se dijelu zemlje tada našao, Smodlaci su u to vrijeme odredile težište njegove djelatnosti. Na sreću, našao se nadohvat južne Italije koju su saveznici zaposjeli, pa su se njegovi zadaci, u skladu s tadašnjim potrebama, upravili u tom pravcu. Tamo je bilo težište vanjskopolitičkih problema koji su zahtijevali neposredno rješenje: spor s novom talijanskom vladom oko teritorijalnih revandikacija, pitanje našeg zbjega i ranjenika koji su upućivani u Italiju, sređivanje odnosa sa savezničkim ustanovama u Italiji, borba protiv propagande i djelovanja jugoslavenske vlade u emigraciji, pitanje bivših jugoslavenskih logoraša, zatim Hrvata i Slovenaca iz Istre i Slovenskog primorja koji su dotada bili u talijanskoj vojsci, savezničko snabdijevanje Narodnooslobodilačke vojske itd.

Potkraj prosinca Smodlaka se s Visa preselio u Italiju, gdje se smjestio u Cozzani (Kocana) kod Monopolija. Da bi što uspješnije rješavao tako složene zadatke, na početku siječnja 1944. godine Tito mu je dao privilegij opunomoćenog delegata u inozemstvu s najvišim ovlaštenjima. Cijelu prvu polovicu 1944. godine Smodlaka je proveo u napornom radu. S vremenom su iskrsli novi problemi. Tu, u Italiji, djelovali su utjecaji savezničkih ustanova i osoba za i protiv narodnooslobodilačkog pokreta, a više za nego protiv Purićeve jugoslavenske vlade u emigraciji.

Baza Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, koja se s vremenom formirala i pretvorila u našu najznačajniju ustanovu izvan zemlje, pružala je neposrednu pomoć radu našeg povjerenika za vanjske poslove. Naše prisustvo u južnoj Italiji prikazano je u dnevniku mnogim različitim susretima i akcijama, a iz svakodnevnih evidencija autora dnevnika vidi se široka panorama te složene sredine. Treba imati u vidu da je u to vrijeme južna Italija za nas bila prozor u svijet kroz koji smo gledali ono što smo ranije naslućivali, doživljavali što jesmo i nismo očekivali, svojim postojanjem pružali istinu o nama i primali priznanja i podršku ili osporavanja i protivljenja. U takvim okolnostima bilo je teško raditi, ali se taj trud isplatio.

Sredina u kojoj su živjeli i djelovali naši ljudi u južnoj Italiji oživljava iznenadnom pojavom Tita koji je, nakon njemačkog zračnog desanta na Drvar, na početku lipnja 1944. godine došao u Italiju. Neposredno pred taj već sam po sebi izuzetan događaj, stigla je i vijest o padu emigrantske vlade Božidara Purića i o novom mandataru dru Ivanu Šubašiću, koji će — kako je iz prvih vijesti najavljivano — voditi drukčiju, pozitivniju, politiku u korist narodnooslobodilačkog pokreta, za razliku od njegovih prethodnika. Sve je to unijelo posebnu živost među naše rukovodioce i u ustanove u Italiji. Smodlaka je svoja zapažanja zapisao u dnevnik, unoseći i važne podatke. Njegovi ponovni susreti s Titom i drugim ličnostima, našim i stranim, zabilježeni su ne kao registar događaja, nego kao komentar novih strujanja koja su se osjećala tih dana u krugovima naših najviših rukovodilaca.

Sazrele okolnosti za susret Tita i Šubašića uvele su Smodlaku u centar zbivanja. Oko sredine lipnja odlazi na Vis da sudjeluje u njihovim razgovorima. Tu je Smodlakina uloga značajna; osim toga aktivna je a ne pasivna. Ali što je za nas važno, iz tih razgovora Smodlaka je ne samo stekao zanimljive utiske, nego je sve bitno u čemu je bio sudionik i svjedok, zabilježio u svoj dnevnik. Do danas nismo nigdje imali opisan tok tih susreta, ni od svjedoka ni od hvalevrijednih rekonstrukcija historičara. Tome je Smodlaka dao značajan prilog. On je to veći, što smo tok razgovora mogli rekonstruirati na osnovi sačuvanih dokumenata, ali atmosferu, neoficijelna ali važna mišljenja sudionika, komentare i raspoloženja do sada smo mogli samo naslućivati, ali ne i saznati.

Nakon povratka s Visa u Italiju, Smodlaka se ne vraća u mirne vode. Oko sredine 1944. godine međunarodna aktivnost oko Jugoslavije toliko je intenzivna da se to pitanje raščlanjuje u niz raznovrsnih faktora. Smodlaka je i u vezi s tim zabilježio sve vrijedno što je mogao zapaziti ili doživio. U cjelokupnom tekstu iz toga vremena dominira pitanje razgovora Tita i Šubašića na Visu i buduće jugoslavenske vlade. Osjećaju se i zakulisne igre nekih stranih krugova s ciljem da se nanese šteta našoj stvari i napor Nacionalnog komiteta da se kod saveznika legalizira jugoslavenska stvarnost. Smodlaka je svjedok tih kretanja u koja unosi sve svoje snage da pozitivno utječe na njihov razvoj.

Prvih dana kolovoza uslijedilo je još jedno iznenađenje: trebalo je da se u Italiji Tito sastane s istaknutim savezničkim komandantima. Tito je stigao u Italiju u najvećoj tajnosti i održao nekoliko sastanaka vojnog karaktera kod Napulja sa savezničkim komandantom Sredozemlja, generalom Wilsonom, i bliže fronti s komandantom savezničkih snaga u Italiji, generalom Alexanderom. Na kraju konferirao je i s britanskim premijerom Churchillom. Smodlaka nije prisustvovao tim Titovim susretima; ostao je u svome sjedištu u Cozzani. Preko depeša i usmenih saopćenja bio je uglavnom u toku tih razgovora. Sve značajno što je čuo, zabilježio je. To je dopunio onim što mu je Tito kazao u Bariju na kraju svoga boravka u Italiji i na Visu, kada je tamo s njim otputovao.

Smodlaka je došao na Vis radi predstojećeg ponovnog susreta Tita i Šubašića. Kao i prvi put tako je i tada s tih sastanaka unio u dnevnik ne samo sve bitno što je karakteristično za tu konferenciju, nego i mnogo ličnih razmišljanja i utisaka, po kojima možemo pratiti ideje i ciljeve obiju strana. U dnevniku je pisao o kraljevskim ministrima oko Šubašića, o britanskom ambasadoru, članovima Nacionalnog komiteta i Vrhovnog štaba. Tu su i teme službenih i neslužbenih razgovora, od najvećeg državnog značaja do sporednih ali ne i nevažnih.

Naredna četiri mjeseca Smodlaka je proveo u Italiji, nastavljajući rad na ranijim poslovima, kao i onima koji su u dinamičnom razvoju rata i politike bili sve opsežniji i složeniji. Naročito je značajan njegov rad u savezničkom Savjetodavnom vijeću u Rimu, u kome je bio aktivan član. Događaji na ratištima Evrope u drugoj polovici 1944. godine zasjenili su aktivnost naših predstavnika u Italiji, ali je nisu učinili objektivno manje važnom. Velika napredovanja Crvene armije dovela su do ispadanja Rumunjske iz rata i ulaska sovjetskih snaga u Bugarsku. Time se težište diplomatsko-političkog djelovanja prenijelo na istok, što je i razumljivo jer se očekivalo da će imati posljedica za cijeli Balkan, a posebno za Jugoslaviju.

Ipak, iako se u Italiji nisu razvijale slične operacije kao na sovjetskoj fronti, Italija je i dalje ostala poprište političke i diplomatske borbe oko Jugoslavije. Smodlaka je u rujnu kratko vrijeme ponovo boravio na Visu i bio prisutan kada je Tito, obraćajući se zapadnim saveznicima, javno izjavio da Jugoslavija zahtijeva Istru i Slovensko primorje. S toga kratkog susreta Smodlaka je dao interesantna saopćenja.

Odlaskom u oslobođeni Beograd, oko sredine prosinca 1944. godine, počinje posljednja etapa Smodlakine aktivnosti. Tu se prvi put našao sa svim političkim i partijskim rukovodstvom zemlje, pa su njegova svjedočanstva raznovrsnija i obilnija. Osim toga, to je vrijeme kada se svijet našao u završnoj fazi rata, a mnoga najvažnija međunarodna pitanja Evrope, i nas u njoj, još nisu bila riješena. Smodlaka je u Beogradu duže vrijeme stanovao u Bijelom dvoru i tako bio na izvoru događaja. Ma koliko se činilo paradoksalno, Smodlaka je tada zabilježio u svoj dnevnik mnoge važne susrete, njihov sadržaj i pojedinosti, o kojima, osim kratkih novinskih vijesti iz toga vremena, ništa pisano nije ostalo. Iz posljednjih mjeseci rata Smodlaka je u dnevniku opisao susrete s mnogim ličnostima: Bugarima, Rusima, Amerikancima, Englezima, Španjolcima, Albancima i drugima. Opisuje razvoj završnih pregovora sa Šubašićem, stanje i raspoloženja u vezi sa formiranjem prve vlade Demokratske Federativne Jugoslavije, govori o pritiscima sa strane na nas, o Titovom vođenju međunarodne i unutrašnje politike u svoj njenoj složenosti i istodobno o rukovođenju završnim operacijama Jugoslavenske armije. Smodlaka je završio svoju misiju upravo u vrijeme kada je konačno postignuta politička pobjeda nove Jugoslavije na međusavezničkom planu i ostali su samo dani do pobjedničkog završetka rata. Dnevnik Josipa Smodlake proširio je naša znanja, često je isključiv izvor i jedini komentator poznatih i do sada nepoznatih zbivanja. Stoga je njegova vrijednost trajna. Historičar ga neće mimoići u obradi međunarodnog aspekta našega rata i revolucije.

Vojmir Kljaković